

Enneagram Reconsideration of Shirin's character in Amir Khosrow Dehlavi's 'Shirin & Khosrow' Poetry

Aliakbar Samkhaniani¹ | Effat Ghafouri²

1. Corresponding Author: Associate Professor of Persian Language and Literature, University of Birjand, Birjand, Iran, Email: asamkhaniani@yahoo.com
2. Ph.D. Student of Persian Language & Literature, University of Birjand, Birjand, Iran.

Article history: Received 11 March 2019; Received in revised form 15 December 2021; Accepted 19 January 2022

Abstract

The characters are the most important elements of a story for understanding the romantic fiction. Different narratives of a story may represent different images and explanations for its characters and impact on narrator's diverse ways of thinking; it also helps to understand the reason of different feedbacks to each narrative. The enneagram as an important knowledge seeking its root in the combination of oriental mystic with modern psychology tries to describe complex relations of human kind. Nowadays enneagram is being used in education systems, social and sport managements and parents training in order to re-understand the concerning personality types of characters. This comparative analytical article based on library data and primarily tries to introduce enneagram model. After sufficient discussing and comparing and analyzing the data we show that the character of Shirin in Amir Khosro Dehlavi's "Shirin & Khosro" story accordance with type six based on enneagram model. The article concludes that the character of Shirin is charming, skeptical and also loyal and generally corresponds to the sixth Type of the nine enneagram types.

Keywords: Shirin & Khosrow, Amirkhosrow Dehlavi, Enneagram, Character of Shirin, Persian Narratology.

1. Introduction

"Khosrow and Shirin" is the love story of Khosrow, the Sasanian prince of Iran, and Shirin, the Armenian princess. For the first time, Nizami Ganjei composed this story into his poetic masterpiece, and after him, many Iranian, Indian and other poets recomposed it, but each of the poets presented their own narratives and characterizations. Amir Khosro Dehlavi presents a special character of Shirin, the protagonist of '*Shirin and Khosro*'.

This descriptive-analytical research tries to analyze the Shirin personality type in Amir Khosro Dehlavi's narrative based on the Enneagram theory with the following questions:

- 1- What are the characteristics of Shirin in the descriptions of Amir Khosro Dehlavi?
- 2- Which Enneagram type does Shirin's character correspond to?

Mehrnoosh Mansouri (2017) concludes that Shirin's role is more prominent. Mohammadi Afshar and Abdulali Owaisi (2013) in their article "Comparison of three heroes of Khosrow and Shirin Nizami with their two counterparts, Shirin and Khosrow by Amir Khosrow Dehlavi and Abdullah Hatfi's one" concluded that Shirin Nizami's human features are brighter than the those two, but until now, there has been no research on any of these narratives based on the Enneagram personality models.

1.1. Research methodology

This descriptive-analytical research is an interdisciplinary study of literature and personality psychology. This research is based on the textual data of *Shirin and Khosrow* by Amir Khosro dehalvi and its comparative analysis with the Enneagram models in which the contents of the books of R. D.

Riso and R. Hudson (2003) and W. R. Baron (1994) are particularly cited. Enneagram divides the people characters in 9 types; 1- the perfectionist/ reformer 2- the giver/helper 3-the achiever 4- the individualist 5- the investigator 6- the loyalist 7- the enthusiast 8- the challenger 9-the peace-maker. Nowadays Enneagram is being used in education systems, social and sport managements, parent's training in order to understand relationships among personality types. (See: riso, 2003: 66). An interdisciplinary study based on this theory can provide a new understanding of characterization in comparative studies of texts.

2. Discussion

After fully analyzing the textual data and comparing it with the nine models, we found that Shirin's personality corresponds to the sixth type of Enneagram. People of this type are faithful and loyal, attractive, restrained, honest, warm-hearted, good-natured, smart, responsible and strategic. (See: Baron, 1994: 81). The sixth type people are generally reliable, hardworking and planning, foresight and alert, conscientious and evaluative, forward-looking and cautious, aware and anxious, believing and skeptical, conservative and freethinking. (Riso and Hudson, 2003: 135). People of this type deal with pessimism, defensiveness, worry, skepticism, negativity, reactivity, doubt, and blaming. (ibid: 135).

Love and evaluation: infatuation, evaluation, and expectation are main traits of Shirin. This feature is revealed when she rejects Khosrow's request before proving the purity of his love. Shirin Says that she will accept Khosrow's love if it was pure otherwise, she will purify his love with fire of prospect.

Expression, doubt, and anxiety: By declaring her love for Khosrow, Shirin shows her double personality. On the one hand, she considers herself infatuated with Khosrow and expresses her love for Khosrow with affection and humility and makes him mesmerized. But on the other hand, he is in constant doubt and anxiety. This doubt in Shirin's existence towards Khosrow's loyalty causes him to be driven away. Expression of feeling, doubt, and anxiety is another characteristic of the sixth type. Riso and Hudson stated: Type 6 people are worried and anxious to have a reliable source for support in their lives (Riso, Hudson, 2003: 139).

Character Dynamism: Type 6 people visibly have an obvious nervous reaction and are troubled by their doubts in intellectual situations and problems, but when the pressure exceeds the normal limit, they throw themselves in the middle of dangerous work and anxiously try to solve the problem with hard work. (Riso and Hudson, 2003:140) In a situation where they feel safe, they try to overcome the stress by keeping calm and even become indifferent. They are more accepting and inclusive and more peaceful than others (ibid.: 141). This characteristic is interpreted as personality dynamics. Shirin, who is in agony because of Khosrow's parting, when Khosrow comes to visit here, in doubt and nervous reaction, he sends the courtiers to welcome him, who prevent the king from entering the palace and accommodate him outside the palace. In the battle between reason and love, Shirin's reason is the winner.

Self-preservation: people of type Six find their security through safeguarding resources...they care a great deal about safety and thrift (Riso, 2003:142). Shirin as a true lover is at the same time of a self-conservator and self-saver personality. In fact, it is Shirin's wisdom demonstrating her as sapient forethoughtful woman who controls momentary desire and in no condition, she would let her wisdom go (Rashed Mohassel, 1371: 157). people of type Six get their sense of security primarily from their emotional bond with a significant other. However, they also have many doubts, both about their own ability or willingness to there for them.

Sexual role: people of type six often manifest a tension between their gender roles. These women have a tough, tomboy side to them but still as across feminine. They fall into suspiciousness about their partner and can be quite jealous while at the same time feeling a strong need to continue to prove their desirability. (Riso,Hudson, 2003: 142-3) Shirin has also these characteristics. She even plans to kill Shekar the sexual partner of Khosrow.

Social role: they are warm, engaging, humorous, trying to send out the message that they are approachable and safe. They like to enlist people getting other involved in projects or activities they see as worthwhile. They frequently volunteer to work in groups and committees (Riso,Hudson: 2003:143). Shirin, who visit Khosrow after the years, expresses sympathy and encourages him to fight rebel Bahram Chobin and organize the affairs. In their reunion, when Khosrow was leaving for battle

against Bahram-Choobin, Shirin who for many years expect to see the King starts to sympathize with him to reestablish order in the kingdom.

3. Conclusion

After a comprehensive analysis of the data and their comparison, we found that Shirin's characteristics in Amir Khosro Dehlavi's narration is compatible with the sixth type of the Enneagram. Shirin loves Khosrow and expresses her feelings humbly and excites him with her romantic expression, but she considers her reputation as the highest thing and rejects the relationship outside of customs and rituals. Her love is full of purity and chastity. Shirin is reliable, hardworking, organizer, conscientious and at the same time alert, evaluative and thoughtful, restrained, cautious and anxious, skeptical, conservative and at the same time has a dynamic and strategic personality and works hard to join her lover, but she does not accept the failure of her principles and moral beliefs. In addition to being infatuated, Shirin evaluates Khosrow's love and actions and considers her sexual instinct as the main source of his security, and self-preservation is the most important thing for her. Shirin has a social personality and helps Khosrow in dealing with problems. In the beginning, Khosrow looked at Shirin as a material possession, but finally, Shirin's thoughtful behavior changed her lover's perspective, thinking and personality, and made him a great lover and a wise and powerful king. As far as it goes, in fact, Shirin has the main components of the sixth type of Enneagram models, namely loyalty and faithfulness.

4. References

- Abbasi, Habibullah. (2006). Amir Khosrow Dehlavi's Poetique, **Pazheshnameye Farhang Va Adab**. 2: 73-86.
- Ahangar, Katayoun. (2006). **Maharathaye Tipshenasi** (typology skills). Tehran: Shahidipour.
- Ahmadian, Fariba. (1998). **The Image of a Woman in Nezami Ganjavi's Most Prominent Works**. The journal; **Sorush Banovan**. P. 20-21.
- Anoushirvani, Alireza. (2010). **The Necessity of Comparative Literature in Iran**. *VigzheName Adabiyate Tatbiqi*; Name Farhangestan. P. 6-38.
- Baron, R., Wagele, E. (1994). **The Enneagram Made Easy: Discover the 9 Types of People**, Harper San Francisco.
- Blake. A.G.E. (1996). **The Intelligent Enneagram**. London.
- Daqiqian, Parvin. (2010). **Ravanshenasi Tiphaye Shakhsiyati Noh Gane** (Psychology of 9 personality types). Tehran: Ashiyane Ketab.
- Dehlavi, Amir Khosrow. (1961). **Shirin and Khosrow**. Edit: Ghazanfar Aliyof. Moscow: Edare Nashriyate Adabiyate Khavar.
- Hamidian, Saeed. (1994). **Armanshahre Zibayi**. (Discussions in Nezami's Poetry Expression). Tehran: Qatre.
- Maitri, S. (2001). **The Spiritual Dimension of the Enneagram- Nine Faces of the Soul**. New York: JEREMY P. TARCHER.
- Mirsadeqi, Meymanat. (1988). **Anasere Dastan** (Elements of Story). Tehran: Sokhan.
- Mohammadi Afshar, Houshang Va Abdul Ali Oveisi. (1993). Comparison of The Three Heroes of Khosrow and Shirin Nezami with their two Similar Shirin and Khosrow Amir Khosrow Dehlavi and Abdullah Hatefi. **Ketabe Mahe Adabiyat**. No. 74. p. 34-44.
- Rashed Mohassel, Mohammad Taghi. (1992). Shrin a Mixture of Wisdom and Love. **The Journal of Farhang**. No. 10. p. 149-165.
- Riso, Don Richard and Russ Hudson. (2013). **Enneagram, Darichei Be Farasooye Shakhseiyat**. Translated by Wajih Golnavaz & Masoud Hossein Chari. Tehran: Entesharate Ketabe Arjmand.
- Riso, Don Richard., Hudson, Russ. (2003). **Discovery Your personality type**, Houghton Mifflin, New York.
- Zolfeghari, Hassan. (2013). **Yek Sad Manzomeye Asheqane Farsi** (a Hundred Persian Romantic works). Tehran: Qatre.

بازخوانی انیاگرامی شخصیت شیرین در منظومه «شیرین و خسرو» امیر خسرو دهلوی

علی اکبر سام‌خانیانی^۱ | عفت غفوری^۲

۱. نویسنده مسئول: دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران، ایمیل: asamkhaniani@yahoo.com

۲. دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران.

چکیده

شخصیت از مهم‌ترین عناصر ادبی به شمار می‌رود. شاعران و نویسندگان همواره می‌کوشیدند با پردازش دقیق شخصیت‌ها، قدرت هنری خویش را به نمایش بگذارند. «شیرین»، قهرمان منظومه عاشقانه «شیرین و خسرو» امیر خسرو دهلوی، از مهم‌ترین شخصیت‌های تاریخی-ادبی است که روایت‌های متعددی از شخصیت وی موجود است. از آنجا که روایت‌های متعدد و متنوع شخصیت «شیرین» در بازنمایی اندیشه‌های متفاوت راوی آن مؤثر است و به درک بهتر اثر کمک می‌کند، این جستار با کاربست نظریه انیاگرام، به بررسی شخصیت وی می‌پردازد. انیاگرام دانش مهمی است که حاصل عرفان شرقی و روان‌شناسی مدرن است و در پی ترسیم روابط پیچیده انسان‌هاست و امروزه به مثابه یک الگوی مهم در نظام‌های آموزش و پرورش، مدیریت‌های اجتماعی، ورزشی و آموزش والدین کاربرد دارد تا براساس آن تیپ شخصیتی افراد مرتبط بازشناسی شود و در مناسبت‌های مختلف رفتار متناسب با آن شخصیت در پیش گرفته شود. این جستار یک پژوهش بین‌رشته‌ای است و روش انجام آن به شیوه توصیفی، تحلیلی و تطبیقی است. ابتدا مبانی نظری انیاگرام براساس منابع کتابخانه‌ای به دقت شناخته و معرفی شده، سپس با بررسی و تحلیل متن، ویژگی‌های برجسته شخصیت «شیرین» در روایت امیر خسرو دهلوی در «شیرین و خسرو» استخراج و تجزیه و تحلیل شده و در پایان این ویژگی‌ها با الگوهای نه‌گانه انیاگرامی تطبیق داده شده است. این پژوهش در پی پاسخگویی به این پرسش است که شخصیت شیرین با کدام یک از تیپ‌های نه‌گانه انیاگرام مطابقت دارد؟ به‌طور کلی با بررسی شخصیت «شیرین» که فردی جذاب، شکاک و وفادار است، می‌توان شباهت او را از میان تیپ‌های نه‌گانه انیاگرام با تیپ شش دریافت.

واژه‌های کلیدی: انیاگرام، روایت‌شناسی فارسی، تیپ شخصیتی شیرین، شیرین و خسرو، امیر خسرو دهلوی.

۱- مقدمه

شخصیت از مهم‌ترین عناصر داستان به شمار می‌رود، به‌گونه‌ای که دیگر رویدادها گرد او می‌گردد. درحقیقت اگر شخصیت‌های اصلی و فرعی وجود نداشته باشند، هیچ رویدادی رخ نخواهد داد و داستان بی‌معنا خواهد بود. از دیگر سو، نویسنده یا شاعر افکار خویش را با پردازش شخصیت‌ها و نمایش افکار، گفتار و رفتار آن‌ها بیان می‌کند؛ بنابراین برای درک بهتر اثر ادبی و افکار روایان آن می‌توان به بررسی شخصیت‌های اثر پرداخت. نظریه‌های متعددی در شناخت تیپ شخصیت وجود دارد. یکی از این روش‌های علمی «انیاگرام» (Enneagram) است که «تمامی دانش‌ها را می‌توان در آن گنجانده و با

مطالعات شبه‌قاره، دوره ۱۵، شماره ۴۵، ۱۴۰۲، صص ۱۲۳-۱۳۸.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۲۹

تاریخ ویرایش: ۱۴۰۰/۰۹/۲۴

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۲/۲۰

استناد: سام‌خانیانی، علی اکبر؛ غفوری، عفت. (۱۴۰۲). بازخوانی انیاگرامی شخصیت شیرین در منظومه «شیرین و خسرو» امیر خسرو دهلوی،

مطالعات شبه‌قاره، ۱۵(۴۵)، ۱۳۸-۱۲۳.

DOI: [10.22111/jsr.2022.28650.1899](https://doi.org/10.22111/jsr.2022.28650.1899)

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان

© نویسندگان

استفاده از این نظریه روان‌شناسی آن‌ها را تفسیر کرد» (Blake, 1966: 24). سرچشمه اصلی انیاگرام «در انسان‌شناسی عارفانه و عالمانه فرهنگ اسطوره‌ای ملیت‌های مختلف نهفته است» (دقیقیان، ۱۳۸۹: ۳۰).

انیاگرام یک شکل هندسی است و «از سه جزء (دایره، مثلث و شش ضلعی) تشکیل شده است که قوانین الهی و ازلی حاکم بر کل جهان هستی را معرفی می‌کند. در بسیاری از فرهنگ‌ها، دایره یک شکل اساطیری است که نمادی مبنی بر عقیده به خداوند یگانه برمی‌گردد. جزء دوم در این نماد، مثلث است که در میان دایره قرار دارد و نماد تعالیم تثلیث است. جزء سوم یک شش ضلعی است در بطن دایره با مثلث گره‌خورده و معرف قوانین هفت‌گانه حاکم بر کل جهان هستی است که تداعی‌بخش فرایند رشد و تحول و دگرگونی است. انیاگرام نماد زندگی پویاست» (ریسو، ۱۳۹۲: ۷). این دانش به مدت ۲۵۰۰ سال در بطن تاریخ مفقود شده بود. گروهی به سرپرستی جرج گرجیف (George Gurdjieff) موفق شدند در افغانستان یا ترکیه به نماد انیاگرام دست یابند. گرجیف معتقد بود فرد نمی‌تواند چیزی را کامل درک کند، مگر اینکه ابتدا انیاگرام را بفهمد. بعد از گرجیف، اسکار ایچازو (Oscar Ichazo) به این دانش علاقه‌مند شد. او توانست ارتباط بین انیاگرام و تیپ‌های شخصیتی نه‌گانه را کشف کند. یافته‌های او نشان می‌دهد که نه صفت قدسی در ماهیت و ذات انسان به ودیعه نهاده شده است و انحراف از آن منجر به هفت گناه کبیره می‌شود. مبنای نظری دیدگاه ایچازو، این ایده است که در تمامی انسان‌ها نه تیپ شخصیتی، به همراه نه میل نفسانی وجود دارد؛ اما همواره تنها دو مورد از آن‌ها به صورت غالب در وجود فرد ظهور می‌کنند. اولین کسی که تیپ‌های شخصیتی را به شکل امروزی تدوین کرد، روان‌پزشکی به نام کلودیو نارانجو (Claudio Naranjo) است که توصیف ویژگی‌های شخصیتی هر تیپ براساس طبقه‌بندی روان‌پزشکی و کشف ویژگی‌های روان‌شناختی منحصر به فرد هر تیپ شخصیتی کار دیگری از او بود. انیاگرام شخصیت مردم را به نه تیپ کلی تقسیم می‌کند: ۱- تیپ کمال‌طلب / اصلاحگر؛ ۲- مددکار / یاریگر؛ ۳- کسوب / به‌دست‌آورنده؛ ۴- فردگرا؛ ۵- پژوهشگر؛ ۶- وفادار؛ ۷- خوش‌گذران؛ ۸- چالشگر؛ ۹- صلح‌جو. امروزه انیاگرام در فهم پیوندها و روابط تیپ‌های شخصیتی در نظام‌های آموزشی، اجتماعی و مدیریت ورزشی و حتی آموزش والدین کاربرد دارد (Riso, Hudson: 2003 66).

«انیا» به معنی نه و «گرام» به معنی شکل است و انیاگرام به معنی «نه شکل» است. محور مرکزی نظریه انیاگرام در تیپ‌های شخصیتی نه‌گانه، ماهیت یا ذات آدمی است که شخصیت لایه روبنایی آن است (همان: ۹). در ادامه ابتدا مدل انیاگرام و سپس نه تیپ شخصیتی معرفی خواهد شد.

۱-۱- بیان مسئله و سؤالات تحقیق

با شناخت شخصیت‌های یک اثر می‌توان به افکار و اندیشه‌های صاحب اثر پی برد. «شیرین»، قهرمان منظومه عاشقانه «شیرین و خسرو» امیرخسرو دهلوی از مهم‌ترین شخصیت‌های تاریخی- ادبی است که روایت‌های متعددی از شخصیت وی موجود است. از آنجاکه روایت‌های متعدد و متنوع شخصیت شیرین در بازنمایی اندیشه‌های متفاوت راوی آن مؤثر است و به درک بهتر اثر کمک می‌کند، این جستار با کاربرد نظریه انیاگرام، به بررسی شخصیت وی می‌پردازد تا ویژگی‌های شخصیتی او را بهتر بشناسد.

در این پژوهش سعی شده است تا به سؤال زیر پاسخ داده شود:

ویژگی‌های شخصیتی شیرین در توصیف‌های دهلوی کدامند؟

در مدل انیاگرام، شخصیت شیرین با کدام تیپ همخوانی دارد؟

۱-۲- اهداف و ضرورت تحقیق

یکی از راه‌های مهم روایت‌شناسی، پویا در بازشناسی تیپ شخصیت‌ها در روایات عاشقانه است. روایت‌های متفاوت از یک قصه ممکن است تصویرها و تبیین‌های متفاوتی از شخصیت‌های آن ارائه دهد. پژوهش درباره این موضوع، هم در بازنمایی

اندیشه‌ها و واکنش‌های متفاوت راویان و سازمان فکری آن‌ها مؤثر است و هم تبیین‌های متفاوتی از شخصیت‌های هر قصه ارائه می‌دهد که در نهایت به درک بهتر اثر می‌انجامد. با توجه به اینکه تاکنون پژوهشی در مورد شخصیت «شیرین» در منظومه امیرخسرو دهلوی به‌عنوان یک روایتگر هندی (با رویکرد روان‌شناختی - عرفان‌شناختی انیاگرام) انجام نگرفته، در این مقاله تلاش شده است تا تیپ شخصیت اصلی این سروده عاشقانه یعنی شیرین بر این اساس بررسی شود و با تطبیق ویژگی‌های این شخصیت با نظریه انیاگرام، به فهم جدیدی از روایت هندی این قصه فارسی رسیده و زمینه برای مقایسه نظیره‌ها و تفاوت‌های اندیشگانی روایت‌های دیگر خسرو و شیرین آماده شود.

۱-۳- روش تفصیلی تحقیق

این پژوهش توصیفی - تحلیلی - تطبیقی، یک مطالعه بینارشته‌ای ادبیات و روان‌شناسی اجتماعی محسوب می‌شود. این پژوهش براساس داده‌های متنی کتاب «شیرین و خسرو» امیرخسرو دهلوی و تحلیل تطبیقی آن با مدل انیاگرام انجام شده است و در استنادها به‌خصوص از مطالب کتاب‌های ریچارد دان ریسو و راس هادسن (۲۰۰۳) و واگل آر بارون (۱۹۹۴) استفاده شده است. ابتدا مبانی نظری انیاگرام که نظریه‌ای روان‌شناسی است، براساس منابع کتابخانه‌ای به‌دقت شناخته شده، سپس با بررسی و تحلیل متن، ویژگی‌های برجسته شخصیت «شیرین» استخراج و تجزیه و تحلیل شده و در پایان این ویژگی‌ها با الگوهای انیاگرامی تطبیق داده شده است. این پژوهش براساس مکتب آمریکایی ادبیات تطبیقی سامان یافته است. این مکتب، پژوهش ادبی را از انحصار زبان و رابطه تأثیر و تأثری بیرون می‌آورد. به باور انوشیروانی، «این مکتب امکان مطالعه پیوند میان ادبیات و سایر حوزه‌های دانش بشری مانند هنرهای زیبا، فلسفه، علوم اجتماعی، روان‌شناسی و... را فراهم می‌کند» (انوشیروانی، ۱۳۸۹: ۱۵).

۱-۴- پیشینه تحقیق

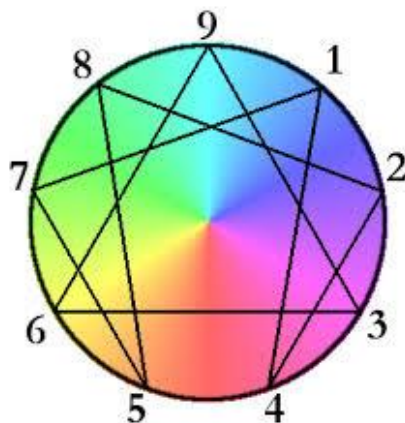
درباره منظومه «شیرین و خسرو» امیرخسرو دهلوی پژوهش‌هایی در زمینه‌های متفاوت انجام شده است که در ادامه به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود.

«مقایسه سه قهرمان خسرو و شیرین نظامی با دو نظیره آن شیرین و خسرو امیرخسرو دهلوی و عبدالله هاتفی» (۱۳۹۲) نوشته محمدی افشار و اویسی. در این مقاله براساس منابع تاریخی به مقایسه قهرمان برجسته داستان نظامی با دو نظیره آن پرداخته شده است و به این نتیجه می‌رسد که نظامی بیش از دو شاعر دیگر به جنبه‌های انسانی و معنوی شخصیت شیرین توجه کرده است. مقاله «بررسی تطبیقی سیمای شیرین در شیرین و خسرو و خسرو و شیرین» (۱۳۹۶) از منصوری میمنندی. این پژوهش به بررسی تطبیقی شخصیت شیرین در «شیرین و خسرو» دهلوی و «خسرو و شیرین» نظامی می‌پردازد و به این نتیجه می‌رسد که شیرین در منظومه امیرخسرو پررنگ‌تر از شیرین در منظومه نظامی است.

در حوزه تطبیق‌های انیاگرامی در ادب فارسی نیز تنها دو مقاله، شخصیت‌های داستانی را براساس الگوی انیاگرام بررسی کرده‌اند: «تیپ‌شناسی شخصیت‌های صادق هدایت با تأکید بر طبقه‌بندی انیه‌گرام» (۱۳۹۲) از پارسا. این پژوهش شخصیت‌های داستانی صادق هدایت را براساس طبقه‌بندی انیاگرام بررسی کرده و به این نتیجه رسیده است که بیشتر شخصیت‌های داستانی وی در تیپ رمانتیک محزون جای می‌گیرند که با شخصیت خود هدایت نیز انطباق دارند. مقاله «تحلیل روان‌شناختی تیپ شخصیتی پادشاه در داستان پادشاه و کنیزک مثنوی بر مبنای الگوی انیاگرام» (۱۳۹۵) نوشته رضایی. این مقاله به بررسی تیپ شخصیتی پادشاه براساس الگوی انیاگرام پرداخته و به این نتیجه رسیده است که پادشاه با تیپ هشتم انیاگرام همخوانی دارد.

تاکنون پژوهشی درباره شخصیت در آثار غنایی و «شیرین» در منظومه امیرخسرو دهلوی با رویکرد روان‌شناسی و به‌ویژه انیاگرام انجام نگرفته است. بررسی تیپ شخصیت اصلی این سروده عاشقانه براساس نظریه‌ای روان‌شناسی، درک بهتر و فهم جدیدی از این قصه فارسی را ممکن می‌سازد.

- انیاگرام نظریه‌ای است که به معرفی نه تپ شخصیتی انسان می‌پردازد. هر یک از این تپ‌ها ویژگی‌ها، تمایلات و عقاید خاص خود را دارد که در ادامه ویژگی‌های هر تپ معرفی می‌شود.
- تپ یک: (اصلاح‌طلب و کمال‌گرا) (The Reformer)، این افراد اخلاقی، آرمانگرا، منطقی، دوراندیش، خردمند و مهربان هستند.
 - تپ دو: (امدادگر) (The Helper)، افراد تپ دو مهربان، مهرطلب، سلطه‌گرا، فکور، بخشنده، مراقب و همدل هستند.
 - تپ سه: (موفق و موفقیت‌طلب) (The Achiever)، افراد این تپ موفقیت‌گرا، ممتاز، خودآگاه، مصلح، جاه‌طلب، سیاستمدار، جذاب و تأثیرگذارند.
 - تپ چهار: (فردگرا) (The Individualist)، این افراد گوشه‌گیر، دمدمی مزاج، خیال‌پرداز، هنردوست، ساکت، درون‌گرا، پرشور و احساساتی هستند.
 - تپ پنج: (پژوهشگر) (The Investigator)، جدی و زیرک‌بودن، جست‌وجوگری، تمرکزگرایی، مشاهده‌گری، ژرف‌اندیشی و واقع‌بینی از ویژگی‌های تپ پنج به شمار می‌رود.
 - تپ شش: (وفاخو و وفاجو) (The Loyalist)، این افراد سخت‌کوش، استوار، تیزبین، راست‌پندار، وظیفه‌شناس، شکاک، آزادی‌خواه و محافظه‌کارند.
 - تپ هفت: (خوش‌گذران) (The Enthusiast)، این اشخاص مشتاق، خودانگیخته، بی‌تاب، تنوع‌طلب، تحریک‌پذیر، چابک و تغییرپذیر هستند.
 - تپ هشت: (حاکم و کنترل‌گر) (The Challenger)، اقتدار، خودرایی، قدرتمندبودن، مبارزه‌طلبی و کاردانی از ویژگی‌های تپ هشت است.
 - تپ نه: (صلح‌طلب و میانه‌گرا) (The Peace-maker)، این افراد صبور، ثابت‌قدم، آرام، منفعل، راحت‌طلب، آرام‌بخش، قانع، خوشگذران و آرمان‌خواه هستند (ر.ک؛ ریسو، ۱۳۹۲: ۱۵۶-۶۷).

نمودار ۱- مدل انیاگرام

هریک از این تپ‌های شخصیتی یک مفهوم استعاری برای دامنه وسیعی از رفتارها و نگرش‌ها است که دامنه کامل شخصیت فرد را نشان می‌دهند. انیاگرام ابزاری در جهت تغییر و دگرگونی است که از عینیت و بینش روان‌شناسی به مثابه محل ورود به جهان معنویت و بنیادین بهره می‌گیرد (ریسو، ۱۳۹۲: ۱۷۱-۱۰).

۲- بازخوانی انیاگرامی شخصیت شیرین

داستان خسرو و شیرین (عشق خسرو پرویز پادشاه ساسانی به شیرین برادرزاده بانوی ارمن) از بهترین داستان‌های غنایی فارسی به شمار می‌رود که پس از نظامی دیگر داستان‌پردازان نیز آن را به نظم درآوردند. ابوالحسن امیرخسرو دهلوی از

شاعرانی است که به پیروی از نظامی، منظومه «شیرین و خسرو» را سروده است. او بزرگ‌ترین شاعر و عارف نامدار پارسی زبان هندوستان است که در سال ۶۳۲ - ۶۵۱ هجری در دهلی متولد شد. «امیرخسرو به زبان‌های عربی، ترکی و سانسکریت نیز تسلط داشت» (ذوالفقاری، ۱۳۹۲: ۹۷۲) و اشعار فراوانی در زمینه‌های مختلف سروده است. همچنین او موسیقی هندی و ایرانی را به خوبی می‌شناخت و در غزل‌سرایی پیرو سعدی بود. ابداعات و نوآوری‌های امیرخسرو سبب شد که شاعران فراوانی به سبک و شیوه وی روی آورند.

اهمیت آثار امیرخسرو در ادبیات فارسی از این جهت است که در خمسه او داستان‌های برجسته غنایی و حماسی دیده می‌شود که موضوع آن‌ها را از نظامی اقتباس کرده است. امیرخسرو گاه رویدادها را با سخنوری و بلاغت پرورانه و به شکل متفاوت به تصویر کشیده است؛ به گونه‌ای که در مهارت و استادی به نظامی نزدیک می‌شود. امیرخسرو را می‌توان «شاعری دوبعدی یعنی با نظریه‌های انتقادی و ملاحظات نظری که محصول ضمیر خودآگاه است و شاعری صاحب‌قریحه و خلاقیت‌های ذاتی‌ای که محصول ضمیر ناخودآگاه است، به شمار آورد» (عباسی، ۱۳۸۵: ۷۵). همین مزیت وی را بین شاعران معروف جهان قرار می‌دهد.

۳- خلاصه داستان شیرین و خسرو

در روایت امیرخسرو پس از قیام بهرام چوبین و پیروزی او، خسرو مداین را ترک می‌کند و در میانه راه شاپور از شیرین برادرزاده مهین بانو سخن می‌گوید و نقاشی زیبایی از شیرین را به او نشان می‌دهد. خسرو با شنیدن اوصاف شیرین و دیدن تمثال زیبای وی مشتاق او می‌شود و برای دیدار شیرین به ارمن می‌رود و میانه راه یکدیگر را می‌بینند و دل به یکدیگر می‌سپارند. مهین بانو بزمی شاهانه برای استقبال از خسرو ترتیب می‌دهد. خسرو وصال شیرین را می‌طلبد؛ اما شیرین نمی‌پذیرد و سوگند یاد می‌کند که جز خسرو کسی را به همسری نخواهد گزید. خسرو اندوهگین از پاسخ شیرین به روم می‌رود و برای شکست بهرام چوبین از قیصر یاری می‌طلبد و با مریم دختر قیصر روم ازدواج می‌کند. بعد از مرگ مریم دوباره به دیدار شیرین می‌رود و در جشن دربار ارمن به موبدان دستور می‌دهد همه دختران و پسران را به عقد یکدیگر درآورند و خود دیگر بار خواهان وصل شیرین می‌شود؛ اما شیرین که به خسرو بدبین است، بار دیگر پیشنهاد او را رد می‌کند. خسرو رنجیده‌خاطر به مداین می‌رود و به پیشنهاد شاپور با شکر اصفهانی ازدواج می‌کند. شیرین از شنیدن خبر ازدواج خسرو اندوهگین می‌شود و به صحرا کوچ می‌کند که با فرهاد آشنا می‌شود. خبر عشق فرهاد به خسرو می‌رسد. خسرو به سوی ارمن می‌آید و پیکی را پیش فرهاد می‌فرستد که خبر دروغین مرگ شیرین را به فرهاد بدهد. فرهاد پس از شنیدن این خبر خود را از کوه پایین می‌اندازد و جان می‌سپارد. شیرین در پی انتقام خون فرهاد برمی‌آید، پیرزنی را به اصفهان می‌فرستد و شکر را به قتل می‌رساند. خسرو پس از مرگ شکر دیگر بار به دیدار شیرین می‌رود؛ اما شیرین در بر روی وی نمی‌گشاید و از بالای ایوان با یکدیگر سخن می‌گویند. پس از عذرخواهی خسرو، شیرین او را به درون قصر می‌برد و جشنی نیکو برگزار می‌کند و سرانجام خسرو، شیرین را به عقد خود درمی‌آورد.

با توجه به این توصیفات می‌توان شباهت شیرین را که فردی جذاب، شکاک و وفادار است، از میان تیپ‌های نُه‌گانه انیاگرام با تیپ شش دریافت. شخصیت خسرو نیز در آغاز با تیپ هفت که افرادی خوشگذران، لذت‌گرا، مشتاق و آرزومند هستند، همخوانی دارد که در این جستار به شخصیت شیرین پرداخته می‌شود و درباره شخصیت خسرو تنها آنجا که ضروری به نظر می‌رسد، به صورت مختصر اشاره خواهد شد.

۳-۱- ویژگی‌های کلی تیپ شش

پس از تحلیل کامل داده‌های متنی و تطبیق و مقایسه آن با مدل‌های نُه‌گانه انیاگرام، دریافتیم که شخصیت شیرین با تیپ شش یعنی وفادار مطابقت می‌کند. افراد این تیپ وفادار و وفاجو، جذاب، خویش‌ن‌دار، روراست، خونگرم، خوش طبع،

تیزهوش و مسئولیت‌پذیر هستند (ر.ک؛ 81: baron, 1994). ششمی‌ها عموماً قابل اعتماد، سخت‌کوش، برنامه‌ریز، پیش‌بین، هشیار، وظیفه‌شناس و ارزیاب، آینده‌نگر و محتاط، آگاه و مضطرب، باورمند و شکاک، محافظه‌کار و آزاداندیش هستند (Riso and Hudson, 2003: 135). ششمی‌ها با بدبینی، حالت تدافعی، نگرانی، شکاکیت، منفی‌بافی، حالت واکنشی و تردید و سرزنشگری درگیرند (ibid: 135). مهم‌ترین ویژگی افراد تیپ شش، وفاداری و مسئولیت‌پذیری آن‌هاست. در بهترین شرایط این افراد «وفادار، دوست‌داشتنی، محتاط، صمیمی، مهربان، شوخ‌طبع، اهل عمل، یاریگر و مسئولیت‌پذیر هستند» (81: baron, 1994). این افراد احساس امنیت، دلگرمی و اطمینان می‌خواهند. آن‌ها نمی‌خواهند احساس کنار گذاشته شدن، بلا تکلیفی و بی‌ثباتی نسبت به خودشان داشته باشند. همچنین آن‌ها مایل نیستند برای اینکه ایده‌های جدید را بپذیرند، تحت فشار باشند یا با کسانی باشند که سیستم اعتقادی و امنیتی آن‌ها زیر سؤال برود. روابط بین فردی افراد تیپ شش با دیگران گیج‌کننده است. هرگاه احساس کنند تحت سیطره طرف مقابل هستند، رابطه را محدود می‌کنند و از او فاصله می‌گیرند. مشکلات رفتاری آن‌ها عبارت‌اند از:

- ۱- ارزیابی دیگران در جهت اینکه، آیا آن‌ها نزد او خواهند ماند یا نه؟
- ۲- پذیرش تعهد و مسئولیت زیاد، باعث احساس فشار در آن‌ها می‌شود.
- ۳- یا بسیار خویش‌داند و احساسات خود را بروز نمی‌دهند یا برعکس موجی از اضطراب را بیرون می‌ریزند.
- ۴- بین احساس وابستگی و نیاز از یک طرف و از دیگر سو احساس جسارت و تمرد، دارای نوسان هستند (ریسو، ۱۳۹۲: ۱۲۵-۱۲۶). یک فرد تیپ شش سعی می‌کند برای دیگران موقعیت موفقیت را ایجاد کند تا نیروی پشتیبانی برای خود پیدا کند (آهنگر، ۱۳۸۵: ۸۰).

با توجه به توصیفات امیر خسرو از شخصیت «شیرین»، به بررسی ویژگی‌های اخلاقی و رفتاری وی و میزان همخوانی آن با تیپ شش در الگوی انیاگرام می‌پردازیم.

۲-۳- دلباختگی، ارزیابی و انتظار

یکی از ویژگی‌های بارز شخصیت شیرین، ارزیابی در عین دلباختگی اشخاص است. این ویژگی آن هنگام آشکار می‌شود که او طلب وصال خسرو را نمی‌پذیرد و می‌خواهد معیار عشق وی را بسنجد:

دلم زان کرد سنگ خویش پیدا	که معیار زرت گردد هوی‌دا
چو خالص بینمت سازم گلوبند	وگر نه درگداز آرم دمی چند
زرت چون پخته شد سازم سرانجام	به زر پخته نرخی نقره خام

(دهلوی، ۱۹۶۱: ۷۵)

شیرین می‌گوید اگر عشق خسرو پاک و خالص باشد، آن را همراه و دم‌ساز خویش می‌کند؛ اما اگر ناخالص باشد، این عشق را با آتش انتظار خواهد پالود.

همچنین شیرین با اظهار عشق به خسرو شخصیت دوگانه‌ای از خویش به نمایش می‌گذارد. او از یک سو خود را شیفته خسرو می‌داند و با سخنانی آمیخته با مهر و فروتنی احساس عشق خود را به خسرو بیان می‌کند و او را مسحور خویش می‌کند و به مهمانی فرامی‌خواند:

چو شیرین نام خسرو کرد در گوش	نماند از ناشکیبی در سرش هوش
به صد تعظیم خاک راه بوسید	فرا تر شد رکاب شاه بوسید
شه از شیرین چو دید آن تازه‌رویی	شدهش تازه ز سر دیوانه‌خویی
چو شیرین یاد کرد از خود زمانی	کشید از راه شیرینی زبانی

که یارب این چه دولت بود ما را
مگس جلاب شیرین را شود قید
به قطره کی رسد دریای پرشور
چو آمد آفتاب از بیست معمور
که ابری چون تو مهمان شد گیا را
چه شیرینم که عنقا کرده‌ام صید
سلیمان کی خزد در خانۀ مور
سزد گر کلبۀ ما را دهد نور

(همان: ۶۵-۶۳)

از دیگر سوی مهرورزی شیرین نسبت به خسرو سبب نمی‌شود که ننگ و نام را از یاد ببرد. او هرگز در برابر تمنای وصال خسرو سر فرود نمی‌آورد؛ به‌گونه‌ای که خسرو به ننگ می‌آید و زبان به شکایت می‌گشاید:

نخست از دیده خسرو خون تراوید
به شیرین گفت کای چشم مرا نور
که مهمان خودم خوانی بیازی
پس آزار جگر بیرون تراوید
مشو این‌گونه نیز از مردمی دور
پس استوه آیی از مهمان‌نوازی

(همان: ۷۱)

۳-۳- بیان احساس، شک و اضطراب

احساس غالب در تیپ شش، ترس و شک و تردید است. ریسو و هادسن آورده‌اند: «افراد تیپ شش برای داشتن منبعی معتبر در جهت حمایت در زندگی خویش، پریشان و مضطرب هستند (Riso, Hudson, 2003: 139). همین شک و تردید در وجود شیرین نسبت به وفاداری خسرو سبب می‌شود او را از خود براند. رفتار خسرو نیز که روزی در پی مریم است و دیگر روز با شکر به سر می‌برد، این تردید را دوچندان می‌کند. شیرین احساس شک و تردید خود را این‌گونه بیان می‌کند:

گـر از تـو دور بـودن رای دارم
غمـت مـن دانـم و ایـن جـان خـونی
ولیک این است خود سودای شیرین
بزرگان گفته‌اند این نکته دیر است
کسی کو را بود صد کاسه در پیش
کسی کو شربتی هر دم کند نوش
چه پنداری که دل برجای دارم
تو هم دانی که در جانم درونی
که سیرت دارد از حلوای شیرین
که هر کو سیر باشد زودسیر است
به یک سگبا کجا بندد دل خویش
تواند سرکه را کردن فراموش

(همان: ۱۱۶)

در جایی دیگر شیرین دلیل دوری‌گزیدن از خسرو را تهمت و بدنامی می‌داند:

نـه در شـرط و فـا نـا حـق شـنـاسـم
چـو گـل در دـسـت مـسـتـان آید از خـاک
ولـی ز آسـیب تـهـمـت مـی هـراسـم
نـمـانـد دـامـنـش ز آـلـو دگـی پـاک

(همان: ۲۳۷)

۳-۴- پویایی شخصیتی

افراد تیپ شش معمولاً به‌طور بارزی واکنش عصبی دارند و در موقعیت‌های فکری و مشکلات گرفتار تردید خود هستند؛ اما وقتی فشارها از حد طبیعی فراتر بروند، آن‌ها خود را وسط کار خطرناک می‌اندازند و با اضطراب سعی می‌کنند با کار سخت مشکل را حل کنند (Riso and Hudson, 2003: 140). شیرین عاشق که به‌خاطر فراق خسرو در سوز و گداز است، آن هنگام که خسرو برای دیدار او می‌آید، در تردید و واکنش عصبی درباریان را به استقبال او می‌فرستد که مانع ورود شاه به قصر شوند و او را در بیرون قصر منزل دهند. در جدال عقل و عشق، عقل شیرین پیروز میدان است. آن‌ها از نظر فشار روانی

متماایل به تیپ سه متوسط هستند. افراد تیپ شش در یک لحظه احساس شادی می‌کنند، اما ناگهان می‌توانند لجوجانه مقاومت کنند. در چنین موقعیت‌هایی این افراد غیرقابل دسترس می‌شوند. از لحاظ امنیت آن‌ها متمایل به تیپ نه متوسط هستند. آن‌ها نسبت به زندگی و مردم دیگر صادق هستند. همچنین این افراد می‌توانند یکپارچه ذهن خود را آرام کنند و عقل و خرد باطنی خود را شکوفا سازند. از نظر یکپارچگی آن‌ها متمایل به تیپ نه سالم هستند (ریسو، ۱۳۹۲: ۱۲۹-۱۲۸). «شخصیت پویا، شخصیتی است که یکریز و مداوم در داستان، دستخوش تغییر و تحول باشد و جنبه‌ای از شخصیت وی، عقاید و جهان بینی او یا خصلت و خصوصیت شخصیتی‌اش دگرگون شود» (میرصادقی، ۱۳۶۷: ۱۹۵). ششمی‌ها در موقعیتی که احساس امنیت می‌کنند، سعی می‌کنند با کوتاه آمدن با آرامش ساده بر اضطراب غلبه کنند و حتی بی تفاوت شوند. آن‌ها دگرپذیرتر، فراگیر و صلح‌پذیرتر از دیگرانند (Riso and Hudson, 2003: 14). همان شیرین عاشق که به خاطر فراق خسرو در سوز و گداز است؛ آن هنگام که خسرو برای دیدار او می‌آید، درباریان را به استقبال او می‌فرستد که مانع ورود شاه به قصر شوند و او را در بیرون قصر منزل دهند:

چو آمد تا به قصر نازنین تنگ	ز مغزش هوش رفت از سینه فرسنگ
خببر بردند بر سر سرو گلندام	که طوبی بر سر فردوس زد گام
بلرزید از هراس آن دسته گل	کزان سیلاب تندش نشکند پل
صواب آن دید رای هوش یارش	که ندهد راه در ایوان بارش
چو آمد بر در قصر دلارام	کزان شیرین سخن شیرین کند کام
دری بر بسته دید و میزبان دور	مه اندر برج عصمت مانده مهجور

(دهلوی، ۱۹۶۱: ۲۳۴-۲۳۳)

در واقع این رفتار لجوجانه شیرین پاسخی به بلهوسی‌های خسرو است که پاسدار عشق عقیف وی نیست و هر لحظه با ماهرویی نرد عشق می‌بازد. سخنان و سوسه‌آمیز خسرو نمی‌تواند شیرین را از تصمیمش منصرف کند. او همچنان خود را از خسرو دور نگه می‌دارد و تأکید می‌کند که خسرو تنها مطابق با رسم و آیین می‌تواند به عشق او دست یابد.

۳-۵- غریزه صیانت نفس: مسئولیت‌پذیری

افراد تیپ شش امنیت خود را از صیانت نفس‌شان می‌گیرند. آن‌ها به امنیت و صیانت خود حساس‌اند (Riso, 2003: 142). در داستان شیرین و خسرو، شیرین عاشقی پاکباز است که صیانت نفس و خویشتن‌داری، ویژگی بارز این شخصیت است که از آن چشم‌نمی‌پوشد. عفاف شیرین شهره است و شاپور در همان آغاز داستان این ویژگی را می‌ستاید:

ز شب تا روز کار آن جهانگیر	ز نشاط و مجلس است و گشت و نخجیر
بسسته با چنین عشرت‌پرستی	در شهوت به هشیاری و مستی

(دهلوی، ۱۹۶۱: ۵۹)

امیرخسرو این ویژگی را در سراسر داستان به شیوه‌های مختلف ترسیم می‌کند و همواره در جدال عقل و عشق، عقل پیروز میدان است:

چو ماه چارده بنشسته خسرو	پریوش در تواضع چون مه نو
ز خاطر رخصت دوری نمی‌یافت	ولعی از نیاز دستوری نمی‌یافت
ز ننگ و نام خون در پرده می‌خورد	ولعی از پرده‌داران پرده می‌کرد

(همان: ۶۹-۶۸)

در واقع این صیانت نفس شیرین سبب می‌شود که او همواره انجام کار را پیش چشم داشته باشد و از بدنامی بهراسد. این امر سبب می‌شود بر تمناهای دل خویش پانهد. این گونه خویشتن‌داری نشان از چیرگی عقل و اندیشه شیرین است. درحقیقت این خرد شیرین است که «او را زنی بهره‌ور از دانش و دوران‌دیش نشان می‌دهد که بر میل‌گذرای خویش عنان زده است و به هیچ روی جانب خرد را رها نمی‌کند» (راشد محصل، ۱۳۷۱: ۱۵۷). در دیار شیرین منعی بر مصاحبت مرد و زن نیست و شیرین در عین آزادی، پاسدار و عقیف است و به جای ترس از پدر، محتسبی درون خود دارد (احمدیان، ۱۳۷۷: ۲۰). او همواره هراس خود را از نام و ننگ به خسرو گوشزد می‌کند:

به جان تو که در جان وفادوست	تو جانم گشته‌ای و جان من پوست
شب و روزم دل آنجا و تن اینجا	تو آنجا زار می‌سوزی من اینجا
چرا خوش نایدم با چون تو یاری	گرفتن کامی از بسوس و کناری
ولعی ناموس و ننگ پادشاهی	فتد ز آسیب فسق اندر تباهی
بیامیزد میان خاصه و عام	به هم نام حرام و حرمت نام
مرا زین گونه می‌باید بسی سوخت	که عصمت چون بدرد کم توان دوخت

(دهلوی، ۱۹۶۱: ۷۳-۷۲)

شیرین عاشقی صادق و وفادار است که در برابر خودکامگی‌های خسرو سر فرود نمی‌آورد و حاضر نمی‌شود عشق خویش را به هوس آلوده کند. در واقع اشتیاق خسرو به شیرین در آغاز از روی هوس است که شیرین این نوع مهرورزی را نمی‌پسندد و خواهش‌های خسرو هیچ تأثیری بر تصمیم وی ندارد:

فراوان کرد خسرو کوشش گرم	نشد پی‌ولاد یار سیم‌بر نرم
ضرورت خواست از شیرین به زاری	وثیقت را طریقت اسـتـواری
که جز خسرو نخواهد جفت دیگر	وزین گفته نباشد گفت دیگر
شکر لب گفت کاین خود گفتنی نیست	چنین درّی به بازی سفتنی نیست
چه پنداری که گر من رام گشتم	به گفت نفس بی‌آرام گشتم
نه من آن آه‌ویم کز راه مستی	چو خوک و سنگ کنم شهوت‌پرستی
مرا بر خویشتن هست آنقدر زور	که بنشانم تن شوریده از شور

(همان: ۷۵)

خسرو پرویز که از وصال شیرین ناامید می‌شود، ابتدا با مریم دختر قیصر روم ازدواج می‌کند؛ اما مریم سبب نمی‌شود شور شیرین را از یاد ببرد. خسرو پس از مرگ مریم بسیار شاد می‌شود؛ زیرا او مانعی برای رسیدن به شیرین بود. او به ظاهر چند روزی سوگوار مریم می‌شود؛ اما در واقع این سوگ از فراق شیرین است:

ملک بایست و نابایست برخاست	به صد شادی بساط ماتم آراست
دل از سودای شیرین در غم افکند	بهانه بر فراق مریم افکند

(دهلوی، ۱۹۶۱: ۹۷)

خسرو پس از مرگ مریم دوباره به تمنای وصال شیرین نزد او می‌رود؛ اما بار دگر هم ناکام از وصل وی در پی زنی شکرنام که با توصیف زیبایی‌اش عنان از کف داده بود، به سوی اصفهان راهی گشت:

همی شد ده به ده منزل به منزل	هوای دلبر نـو کـرده در دل
درآمد بی‌سپاه اندر سپاهان	رها کرده همه ترتیب شاهان
به مژگان رفت خاک بارگه را	درآمد نـازنین و دید شـه را
متاع خدمتی را پیشکش کرد	چو جان را از جمال شاه خوش کرد
نشاندش ز ارجمندی پهلوی خویش	پذیرفت آن همه خسرو کم‌وبیش
موافق دید با شیرین جمالش	تماشا کرد حسن باکمالش
ز شیرین هم به شکر گشت خرسند	دمی بازآمد از پیشینه پیوند
که شد حل‌وای شیرینش فراموش	بر آنسان کرد جلاب شکر نوش

(همان: ۱۳۱-۱۴۲)

درنهایت، فاش‌گشتن ماجرای فرهاد، روزگار را به کام خسرو تلخ می‌کند؛ به‌گونه‌ای که دیگر وصال شکر نتوانست آتش عشق شیرین را در وجود او خاموش کند و دیگر بار یاد شیرین در خاطرش زنده می‌شود:

رسید آگاهی اندر گوش خسرو	چو اندر شهر گشت این داستان نو
بدل شد رغبت خسرو به فرهاد	که شیرین را ز عشق سست‌بنیاد
که دامان گلش بگرفت خاری	فتاد اندر دل شه خار خاری
که در کامش شکر را تلخ شد نام	چنانش از رشک شیرین تلخ شد کام

(همان: ۱۶۰)

شیرین درنهایت با بردباری و خویش‌داری، بر خودکامگی و هوس‌بازی خسرو چیره می‌شود و با درایت شخصیت خسرو را متحول می‌کند. سرانجام خسرو خودکامه نیز به عاشقی صادق تبدیل می‌شود؛ به‌گونه‌ای که همه چیز جز شیرین را از یاد می‌برد:

که هیچ از ملک و دولت نامدش یاد	چنان گشت از وصالش حرم و شاد
فزون بود از هزاران تاج و تختش	یکی می‌با حریف نیک‌بختش
چه شاهی کز خود آگاهی نبودش	ز بس عشرت غم و شادی نبودش

(دهلوی، ۱۹۶۱: ۳۳۹)

همین امر سبب می‌شود شیرویه، پسر خسرو پرویز، بهانه‌ای بیابد و قدرت را در دست گیرد و درنهایت آرامش خسرو را که حاصل وصال شیرین بود، به آرامش ابدی ببیند.

در منظومه «شیرین و خسرو»، خسرو ابتدا به شیرین مانند یک ابزار می‌نگرد که می‌باید مالک او باشد؛ اما شیرین با وجود دل‌سپردگی به خسرو، سرسپرده او نیست. همین درایت و متانت او باعث می‌شود، پادشاهی مقتدر چون خسرو را به عاشقی فروتن مبدل کند.

۳-۶- غریزه جنسی و امنیت

تیپ ششمی‌ها حس امنیت خود را به‌طور بنیادین از عاطفه و علاقه دیگران کسب می‌کنند؛ اما هم نسبت به توانایی خود و هم اشتیاق طرف مقابل واقعاً تردید دارند. ششمی‌ها در نقش‌های جنسی خود گهگاه تنشی را بروز می‌دهند. آن‌ها به شریک جنسی خود به‌شدت مشکوک می‌شوند و ممکن است بسیار حسود باشند و همزمان حس نیاز نیرومندی برای اثبات مطلوب‌بودن و شایستگی خود داشته باشند (Riso, Hudson, 2003: 142-3). وصف زیبایی، قدرت و صیفاً فکنی شیرین نخستین ویژگی‌های وی است که بر زبان شاپور جاری می‌شود و خسرو را شیفته می‌کند:

کلهداریست چون شاهان سرافراز
 به شکل آهو بدل شیر دلیر است
 برش از لطف چون در یتیم است
 ز هر حرفه که مردان راست درخور
 جمالش خود صفت کردن نه راهست
 نه تنها آفتاب از حسن و تابست
 نه بر رسم عروسان مقنع‌انداز
 نگیرند آهویش زیرا که شیر است
 درونش آهن و بیرونش سیم است
 همه هست و نکورویش بر سر
 که این صورت بر آن معنی گواهدست
 که در ضبط جهان نیز آفتابست

(دهلوی، ۱۹۶۱: ۵۷-۵۶)

خسرو از همان آغاز دیدار شیرین، طلب وصال می‌کند و عدم‌دستیابی به وی همواره باعث آزرده‌گی خاطر خسرو است. در واقع اندوه توأم با حسرت «خسرو از این روی است که چرا موجودی بدان زیبایی و هوس‌انگیزی را در تصاحب خود ندارد» (حمیدیان، ۱۳۷۳: ۱۶۵). این امر نشانگر وجود نوعی حرص و عطش در وجود خسرو است. در واقع عطش مداوم خسرو که مطابق با تیپ هفت انیاگرام است، «تنها محدود به خوردنی‌ها و نوشیدنی‌ها نیست؛ بلکه مرتبط با افکار، داستان‌ها یا توجه فراوان وی به اموری است که همواره به آن مشغول است» (Maitri, 2001: 220). این یکی از ویژگی‌های بارز شخصیت خسرو است.

شیرین زیبارویی جنگاور است. او پادشاهی مقتدر است که چون مردان به شکار می‌رود و سرزمین او از وجود دشمنان تهی است:

به ناوک موی را صد شاخ کرده
 به تاریکی زند از تیر قتال
 به عهدش هر که در سر کرد بادی
 سران در راه او خاکی مثال‌اند
 به نیزه کوه را سوراخ کرده
 مگس را با سلیق از پشه قیفال
 سر او را بسزد بی‌ایستادی
 که چون خاشاک شارع پایمال‌اند

(دهلوی، ۱۹۶۱: ۵۸-۵۷)

هم جنبه زنانگی شیرین نسبت به دیگر زنان برجسته است و هم جنبه مردانگی وجود وی از دیگر مردان و پادشاهان متمایز است. در واقع او شخصیتی آرمانی و بی‌همتا دارد که نه زنان آن روزگار این چنین مدبر، بردبار، عقیف و جسور بودند و نه پادشاهان و زورآوران، این گونه کاردان بودند که بتوانند مخالفان را سرکوب کنند و همه را مطیع خویش گردانند.

۳-۷- غریزه اجتماعی: ایجاد حمایت «وظیفه‌شناسی»

این افراد گرم و صمیمی، شوخ‌طبع و طنز هستند و با غریزه اجتماعی در پی امنیت می‌گردند. آن‌ها می‌خواهند به دیگران این پیام را بدهند که قابل‌دسترس و بی‌خطر هستند. آن‌ها دوست دارند تا دیگران را تحت‌تأثیر قرار بدهند که در کنش‌ها و پروژه‌ها فردی مفید خواهند بود. ششمی‌های اجتماعی سریعاً در کارگروه‌ها و کمیته‌های مختلف داوطلب می‌شوند (Riso and Hudson, 2003: 143). شیرین که سال‌ها منتظر دیدار خسرو بوده است، لحظه دیدار، آن هنگام که خسرو می‌خواهد به جنگ بهرام چوبین برود تا به اوضاع نابسامان کشور سامان بخشد، نه تنها مانع وی نمی‌شود، بلکه وی را حمایت نیز می‌کند:

کنون کامیدم از تو یافت یاری	به ملکم نیز هست امیدواری
گرم دستوری ای باشد ز رایست	برآرم سر به روم از زیر پایست
سپه بستانم و رانم به تعجیل	بمالم بیذق چو بین ته پیل
صنم گفت ارچه ما طاقت نداریم	که دامانت ز دست آسان گذاریم
ولسی چون همتی بیسار داری	به آن باشد که پاس کار داری
تورو نو کن اساس پادشاهی	که من خود با توام هر جا که خواهی

(دهلوی، ۱۹۶۱: ۷۸-۷۷)

شیرین همواره با مهربانی عشق راستین خویش را به خسرو ابراز می‌کند و از یاری وی دریغ نمی‌ورزد. او خسرو را به آینده امیدوار می‌سازد:

دگر باره شکر لب گفت کآری	کشم از دیده رنج چون تو یاری
هر آنچ از دست ما خیزد ز یاری	بفرما تا کنیمت جانسپاری
ورت در جنگ نتوانیم یاری	توانیمت دعاخواندن به زاری

(دهلوی، ۱۹۶۱: ۷۴)

اوج از خودگذشتگی شیرین آنجا آشکار می‌شود که او پس از مرگ خسرو نتوانست بدون او سرکند و همان زخم که بر تن خسرو بود، در تن خویش ایجاد کرد و با پیوستن به او، عشق و وفاداری خویش را جاودانه کرد:

ز بالینگاه خسرو دشمنه برداشت	پس آن قطره به جان تشنه برداشت
چو بودش ز آتش دل در جگر تاب	ز دشمنه بر جگر زد قطره آب
نهاد آن زخم را بر زخم و سر بست	جراحیست را به خون گرم پیوست
به لوح خاک تعلیم و فارا	ز خون خود نوشت این ماجرا را

(همان: ۳۵۰)

قهرمان داستان شیرین و خسرو، شیرین است. او عاشقی ثابت‌قدم و پاک‌باز است و عشق او عشقی عقیف است. شیرین برای رسیدن به خواسته‌اش بسیار می‌کوشد؛ اما هرگز حاضر نمی‌شود از چارچوب اخلاقی که به آن معتقد است، فراتر رود و در نهایت با بردباری، شخصیت خسرو پرویز را دیگرگونه می‌کند و او را نیز به عاشقی واقعی تبدیل می‌کند. مهربانی، وفاداری و پشتکار از ویژگی‌های بارز شیرین است که در تغییر شخصیت خسرو تأثیر شگرفی دارد.

۴- نتیجه

پس از تحلیل جامع داده‌ها و تطبیق آن دریافتیم که شخصیت شیرین امیرخسرو دهلوی با تیپ ششم مدل‌های انیاگرام همخوانی دارد. شیرین به خسرو عشق می‌ورزد و احساسش را فروتنانه بیان می‌کند و با بیان عاشقانه‌اش او را به هیجان می‌آورد؛ اما آبروی خود را والاترین امر می‌پندارد و وصال خارج از عرف و آیین را رد می‌کند. او شخصیتی پویا و راهبردی مشخص دارد و سخت تلاش می‌کند تا به معشوقش بپیوندد؛ اما شکست اصول و باورهای اخلاقی خود را نمی‌پذیرد. او در کنار دلباختگی، عیار عشق و اعمال خسرو را ارزیابی می‌کند و غریزه جنسی خود را به‌عنوان منبع اصلی امنیت خود لحاظ می‌کند. همچنین شیرین شخصیتی اجتماعی دارد و در مواجهه با مشکلات، خسرو را یاری می‌کند. خسرو نخست به شیرین به‌مثابه یک دارایی مادی می‌نگریست؛ اما سرانجام رفتار مدبرانه شیرین زاویه دید، تفکر و شخصیت معشوقش خسرو را عوض می‌کند و از او عاشقی بزرگ و همزمان پادشاهی با تدبیر و مقتدر می‌سازد. با این وصف در واقع شیرین مؤلفه‌های اصلی تیپ ششم مدل‌های انیاگرام را دارد. صیانت نفس مهم‌ترین چیز برای تیپ ششمی‌های انیاگرام است. عشق او سرشار از خلوص و

پاکدامنی است. ششمی‌ها عموماً قابل اعتماد، سخت‌کوش، سازمان‌دهنده، وظیفه‌شناس و در عین حال هشیار، ارزیاب و فکور، خویشن‌دار، محتاط و مضطرب، شکاک و محافظه‌کار هستند. شیرین نیز گرفتار سوءظن و احساس شک و اضطراب است. این عناصر بدان معنی است که شخصیت شیرین در «شیرین و خسرو» امیرخسرو دهلوی با تیپ ششم ایناگرام مطابقت دارد. شیرین یک تیپ ششمی یعنی یک «وفادار وفاجوی» است.

۵- منابع

- آهنگر، کتایون. (۱۳۸۵). *مهارت‌های تیپ‌شناسی*. تهران: شهیدی‌پور.
- احمدیان، فریبا. (۱۳۷۷). *سیمای زن در برجسته‌ترین آثار نظامی گنجوی*. نشریه سروش بانوان. شماره ۲۰-۲۱.
- انوشیروانی، علیرضا. (۱۳۸۹). ضرورت ادبیات تطبیقی در ایران. *ویژه‌نامه نامه فرهنگستان*. ۱(۱): ۳۸-۶.
- حمیدیان، سعید. (۱۳۷۳). *آرمانشهر زیبایی*. (گفتارهایی در شیوه بیان نظامی). تهران: قطره.
- دقیقیان، پروین. (۱۳۸۹). *روان‌شناسی تیپ‌های شخصیتی نه‌گانه*. تهران: آشیانه کتاب.
- دهلوی، امیرخسرو. (۱۹۶۱). *شیرین و خسرو*. به قلم غضنفر علی‌یف. مسکو: اداره نشریات ادبیات خاور.
- ذوالفقاری، حسن. (۱۳۹۲). *یکصد منظومه عاشقانه فارسی*. تهران: چرخ.
- راشد محصل، محمدتقی. (۱۳۷۱). شیرین آمیزه‌ای از عقل و عشق. *نشریه فرهنگ*. ۱۰: ۱۴۹-۱۶۵.
- ریسو، دان ریچارد؛ هادسون، راس. (۱۳۹۲). *اینیاگرام دریچه‌ای به فراسوی شخصیت*. ترجمه وجیه گلنواز و مسعود حسین چاری. تهران: انتشارات کتاب ارجمند.
- عباسی، حبیب‌اله. بوطیقای امیرخسرو دهلوی. (۱۳۸۵). *پژوهشنامه فرهنگ و ادب*. ۲(۲): ۸۶-۷۳.
- محمدی افشار، هوشنگ؛ اویسی، عبدالعلی. (۱۳۹۲). مقایسه سه قهرمان خسرو و شیرین نظامی و دو نظیره آن، *کتاب ماه ادبیات*، ۷۴: ۳۴-۴۴.
- میرصادقی، میمنت. (۱۳۶۷). *عناصر داستان*. چاپ دوم. تهران: سخن.

Baron, R., Wagele, E. (1994). **The Enneagram Made Easy: Discover the 9 Types of People**: Harper San Francisco.

Blake, A.G.E. (1996). **The Intelligent Enneagram**. London.

Maitri, S. (2001). **The Spiritual Dimension of the Enneagram- Nine Faces of the Soul**. New York: JEREMY P. TARCHER.

Riso, Don Richard., Hudson, Russ. (2003). **Discovery Your personality type**, Houghton Mifflin, New York.